

Els «jocs de llenguatge» en la filosofia de Wittgenstein

Josep-Maria Terricabras

ABSTRACT (*«Linguistic games» in the philosophy of Wittgenstein*)

According to a certain frequent interpretation, the concept of 'linguistic games' splits language up into absolute, finite areas. Thus Wittgenstein falls into the error of linguistic relativism. Opposing this poor interpretation, the article defends the theory that the linguistic game must be understood in three different senses: 1) As the functioning (game) of language; 2) as the entire complex of elements which come into play; 3) as a primitive and simple outline which we resort to in order to bring out, by contrast, the authentic functioning of a more complex process. 'Linguistic game' means, therefore, a way of reflecting on language: from its movement, from its complexity, from its simplification. It never designates a unique pattern for classifying reality.

Wittgenstein es va distanciar sempre de les interpretacions que es donaven de la seva obra. Alguna vegada, fins i tot va manifestar el temor que els seus alumnes només aprenguessin d'ell un cert «argot». Han passat els anys. Ara ja coneixem el ressò que ha tingut el pensament de Wittgenstein tant entre els filòsofs com en altres camps del saber. Per això també podem dir que el vaticini de Wittgenstein sobre el destí reservat a la seva obra no ha resultat pas ben desencaminat.

De fet, la filosofia de Wittgenstein s'ha volgut fer servir per massa coses. El mateix interès acadèmic per citar i recitar Wittgenstein contínuament ja resulta, per si mateix, un xic sospitós. No és estrany, doncs, que al costat de bons treballs sobre la seva obra —o inspirats en ella— hi hagi també multitud de produccions de tota mena que es decoren amb invocacions a Wittgenstein, però que són d'una gran superficialitat. Potser passa això perquè aquest Wittgenstein que ara fa cent anys té un pensament encara massa nou.

O potser perquè, com més reconeixement públic té un pensador, més públic és el desconeixement que es té de la seva obra. Sigui com sigui, fa temps que, en espais acadèmics i de cultura, han anat circulant una colla de termes i termes wittgensteinians que finalment han entrat a formar part de l'aparador de la moda intel·lectual.

1. Una mala interpretació

A Wittgenstein, se l'ha volgut presentar sovint —de manera més o menys explícita— com el portaestendard de certes corporacions postmodernes. Per això no és inusual veure com el seu nom queda relacionat estretament:

- 1) amb l'estudi *del llenguatge* i de les teories del significat;
- 2) amb l'abandó de tota interpretació sistemàtica i global (és a dir, metafísica) de la realitat, i amb la consegüent *parcel·lació* d'aquesta realitat en unitats independents i autònomes.

Més encara: Wittgenstein és, per a molts, el filòsof que millor realitza *l'aliança* entre aquests dos punts assenyalats: l'aliança d'un interès gairebé exclusiu per la realitat lingüística amb una radical sectorialització d'aquesta realitat, que no admet cap principi únic de racionalitat. Des d'una òptica així, Wittgenstein apareix com el defensor del que quasi es podria anomenar «microfilosofia lingüística». I és també des d'una òptica així que l'expressió «jocs de llenguatge» es converteix en una de les més celebrades de Wittgenstein, potser en la més celebrada de totes. S'hi ha vist l'expressió emblemàtica de l'anomenat «segon Wittgenstein», la formulació *in nuce* de tota la seva filosofia. I és que s'ha tendit a interpretar «jocs de llenguatge» en consonància amb el clixé de Wittgenstein que acabo d'esbossar. Segons aquesta interpretació, «jocs de llenguatge» no faria sinó manifestar que, a l'interior del llenguatge, es poden jugar jocs molt diversos, i que cada joc té el seu propi conjunt de regles, incommensurable amb qualsevol altre. Així, l'única justificació que cada joc necessitaria seria la que ja li vindria donada pel seu propi conjunt de regles.

Aquesta lectura de Wittgenstein ha estat joiosament celebrada per molts, filòsofs i no filòsofs. S'ha cregut veure-hi la imatge d'un Wittgenstein penedit del dogmatisme del *Tractatus*, i disposat a acceptar una concepció plenament igualitària i «democràtica» del llenguatge: totes les activitats, disciplines o àrees de coneixement tindrien ara els mateixos drets i la mateixa legitimitació perquè tots serien (o estarien constituïts per) «jocs de llenguatge» en pla d'absoluta igualtat. S'ha cregut, doncs, que Wittgenstein declarava abolit el latifundisme de monoconreu —el de la lògica o el de la ciència, per exemple—, i que el substituïa per un minifundisme de policonreu.

Tot i que aquesta interpretació no s'assembla gaire amb el que realment va defensar Wittgenstein, tanmateix no és pas estrany que hagi obtingut un

bon ressò. Fa molt de temps que la comunitat filosòfica —i fins i tot la científica— és una víctima (cansada) del llarg conflicte de les Facultats. I el cansament acostuma a fer retornar, per desgast, a la candidesa: per això ara resulta bastant fàcil de (fer) creure que val més que cadascú es retiri i es consagri a tenir cura del seu propi hortet, tant si es tracta de l'hortet matemàtic com de l'històric o, fins i tot, dels hortets —sovint més durs de cultivar— de l'ètica, l'estètica o la religió. Ara s'accepta que tots ells constitueixen «jocs de llenguatge» autònoms i peculiars. És clar, que, pel mateix principi, també tenen dret a ser-ho, per exemple, la bruixeria o qualsevol de les «ciències ocultes». (Deixo de banda que no hi pot haver ciències ocultes, sinó només ciències ocultades. Aquesta és una observació gramatical a la Wittgenstein. Perquè, en fer-la, no parlo de quines ciències són possibles o impossibles, sinó que insinuo la diferència de sentit entre «ciència oculta» i «ciència ocultada».)

A més, però, d'assenyalar la incorrecció d'aquesta interpretació, convé també que en descobrim les implicacions. Perquè ara els «jocs de llenguatge» esdevenen el pilar bàsic d'un plantejament relativista, tant en l'àmbit ontològic (lingüístic) com epistemològic. ¿O és que no quedem condemnats a interpretar els «jocs de llenguatge» a l'interior d'una mena de política general de blocs, on els diferents blocs han fet pacte de no agressió? En aquest sentit, cada (suposat) «joc de llenguatge» garanteix millor la seva autonomia com més es desconnecta, s'aïlla, de qualsevol relació amb els altres «jocs». I així apareix —ara en clau lingüística— el problema bàsic de qualsevol relativisme fort: la seva inconsistència lògica. Perquè si tots els jocs ho són realment «de llenguatge», ¿com pot ser que no estiguin intercomunicats, sinó que es trobin separats en compartiments estancs? I és que, quan els «jocs de llenguatge» es presenten com a jocs realment *diferents* i, per tant, realment com a *jocs* diferents, aleshores el llenguatge ve a ser com una mena de caixa de *Juegos reunidos*, on la gent pot remenar i triar el joc que vol, perquè n'hi ha molts de diferents. Llavors, però, no es pot pas dir —com ho pretén la tesi relativista— que tots aquests jocs diferents no tenen *res* a veure entre si: al capdavall, tots són *a la mateixa caixa!*

Així, doncs, el relativisme lingüístic és una de les greus conseqüències que es poden treure d'una interpretació restrictiva i parcel·ladora de l'obra de Wittgenstein. Ara bé, el fet que aquesta interpretació porti a una conseqüència insostenible no sembla, per a molts intèrprets, raó suficient per revisar la seva interpretació de Wittgenstein. Prefereixen acceptar que la interpretació és correcta i atribuir la mala conseqüència a una greu limitació de la filosofia del mateix Wittgenstein. (Heus ací un capítol interessant per a la «lògica de la investigació filosòfica»: no es distingeix prou bé entre el cas en què la interpretació ha *mostrat* un problema ja prèviament existent, i el cas en què la interpretació ha *creat* el problema, que sense la interpretació no existiria. La primera interpretació s'ha de retenir; la segona s'ha de revisar.)

A continuació voldria denunciar aquesta mala interpretació del concepte «jocs de llenguatge», que té, a més, males conseqüències per a la interpretació global del pensament de Wittgenstein. Perquè ni ell ha pretès «parcel·lar» la realitat, ni ha pretès mai que la realitat bàsicament interessant sigui lingüística, ni tampoc no s'ha preocupat —encara que es digui el contrari— d'elaborar una nova teoria del llenguatge o del significat. No em puc ara entendre a mostrar tots aquests punts. Sí, però, que voldria mostrar que la interpretació de «jocs de llenguatge» que va connexa amb aquestes idees és errònia. I confio que, en fer això, pugui enderrocar també el pilar fonamental sobre el qual descansa la incorrecta interpretació postmoderna de Wittgenstein.

Així, doncs, per recuperar l'horitzó de discussió adequat, convé que primer plantegi el concepte «joc de llenguatge», per passar després a examinar l'important paper que aquest concepte fa realment a l'interior del mètode de Wittgenstein.

2. «Joc de llenguatge» o el llenguatge en funcionament

Per començar a aclarir què són els «jocs de llenguatge» (*Sprachspiele*), serà bo de subratllar que ni són «jocs de paraules» —com el que es pot fer entre «pegar» i «pagar», per exemple—, ni són tampoc «jocs lingüístics» com els dels embarbussaments. ¿Què són, doncs?

Quan Wittgenstein introdueix el terme a *Investigacions filosòfiques* (IF 7), sembla que li dona matisos —i potser continguts— diferents. Vegem-ho: «D'aquests jocs, en diré “jocs de llenguatge”, i parlaré a vegades... com d'un joc de llenguatge» (7b); «I dels processos..., també se'n podria dir jocs de llenguatge» (7c); «també el conjunt..., l'anomenaré el “joc de llenguatge”» (7d). (Els subratllats són meus). El contingut dels quatre paràgrafs d'aquest complex apartat 7 es podria resumir de la manera següent:

7a: Distinció entre:

A) Praxi de l'ús del llenguatge (paraules i actuació); cf. IF 2.

B) Alligonament del llenguatge (processos semblants al llenguatge, com ara denominar objectes o repetir paraules).

7b: A través de tot un procés —ben senzill— com el d'A, els infants poden aprendre la seva llengua materna. D'aquests jocs (o bé dels llenguatges primitius), en diem «jocs de llenguatge».

7c: Però de b, també se'n podria dir «jocs de llenguatge».

7d: «També el conjunt fet pel llenguatge i per les activitats amb què està entreteixit, l'anomenaré el “joc de llenguatge”.»

Observem que la distinció que es fa a 7a queda relativitzada a 7b i 7c, on es mostra que la frontera entre A i B no és pas ben precisa. Amb això,

però, Wittgenstein no vol subratllar solament la interconnexió existent entre la praxi quotidiana i els processos d'aprenentatge. El que ell vol destacar, sobretot, és que el llenguatge és interessant si es considera «en acció»; els «jocs de llenguatge» subratllen la importància dels processos que tenen lloc —i es manifesten— a l'interior d'una praxi determinada. Les expressions fossilitzades, sense context d'ús, són expressions que no donen prou «joc», són lletres mortes.

Així, doncs, diguem, *en primer lloc*, que l'expressió «joc de llenguatge» vol subratllar que, per entendre el llenguatge, cal fixar-se en el seu funcionament; i això és precisament el que no es fa quan es considera el llenguatge en abstracte, o en repòs, sense examinar el «joc» que dona, el paper que fa. Perquè s'entengui bé aquest punt, Wittgenstein dona molts exemples de «jocs» d'aquests; una de les llistes més conegudes es troba, per exemple, a IF 23. Observem que Wittgenstein sempre proposa exemples molt simplificats. I és que quan ell parla de «joc de llenguatge» no dona cap criteri de classificació o d'interpretació de la realitat, sinó que simplement subratlla un aspecte que ell creu important per arribar a qualsevol interpretació. És a dir, Wittgenstein no ofereix un model d'interpretació, sinó un enfocament, un punt de vista. És en aquest sentit també que diu que la feina filosòfica es fa *abans* d'entrar a discutir opinions o interpretacions.

Diguem també, en segon lloc, que —tal com hem vist— l'expressió «joc de llenguatge» vol trencar la dicotomia entre «paraules» i «coses», que no és sinó una nova versió de la dicotomia subjecte/objecte, tan típica de la filosofia. Si —ho hem vist abans— el llenguatge només té sentit quan està en moviment, aleshores el llenguatge es converteix en àmbit de significativitat per tot allò que entra en relació amb ell.

Ara es pot dir, doncs, que tot es juga a l'interior del llenguatge, perquè allò que es trobés fora del ritme del llenguatge es trobaria fora de tot àmbit de significació. Amb això no es vol pas dir, és clar, que no es pugui *distingir* entre paraules i coses o que es defensi —idea encara més pintoresca— que tota realitat és lingüística, que tot són paraules. Sembla obvi que qualsevol filosofia, per original i estrofolària que sigui, ha de ser capaç de distingir entre cadira i «cadira», i ha de reconèixer que una cadira serveix per seure, però, en canvi, una «cadira», no. Així, doncs, no tot són paraules. I Wittgenstein distingeix —d'altra banda, com qualsevol persona sensata— entre paraules i coses. L'únic que ara afirmo és que aquesta mateixa distinció implica ja un domini considerable de les moltes possibilitats que ofereix el llenguatge a l'hora de discernir, denominar, comparar o relacionar-se amb els objectes. És a dir, fins i tot la distinció entre coses i paraules s'esdevé ja a l'interior del llenguatge, que moltes vegades «juga» precisament a fer això. Per això es pot dir que els «jocs de llenguatge» no són merament lingüístics, perquè els objectes dels quals es parla o que s'hi usen formen part del «joc» amb el mateix dret que les paraules que es diuen, els gestos que es fan, l'ento-

nació que s'hi dóna o els pensaments que es tenen. Els «jocs de llenguatge» són, doncs, punts de referència en la gran praxi del llenguatge. Això és el que ara podrem veure amb més detall.

3. La funció dels jocs de llenguatge

Wittgenstein pot dir amb Goethe: «Al començament era l'acció». Pel que s'ha dit fins ara, ja es pot veure que Wittgenstein no parcel·la la realitat o el llenguatge, no concedeix monopolis, ni es dedica a construir tanques protectores per als hortets privats. Al contrari. A les *Investigacions* Wittgenstein defensa clarament un mètode que, per obtenir claredat, busca guanyar perspectiva, i examina semblances i diferències, és a dir, connexions i relacions de tota mena, sense prejudicis ni exclusions. La realitat és tan complexa que seria arbitrari aplicar-li un patró únic d'interpretació. (Això es veu ben clar a IF 23 i 65-67.)

Ara bé, que no hi hagi un patró explicatiu únic no vol pas dir que no tinguem cap mecanisme per interpretar i explicar la realitat. El caràcter simple i primitiu dels jocs de llenguatge serveix justament per a això. Perquè els jocs de llenguatge no són models d'un suposat funcionament unívoc del llenguatge en la praxi quotidiana, sinó que són models simplificats, que ajuden a posar en relleu aspectes que justament la praxi quotidiana no deixa veure a causa de la seva complexitat. Podríem dir que no són models a escala natural, sinó models en miniatura. (Els jocs de llenguatge són, de fet, l'eina que IF té per suplir l'anàlisi lògica que es proposava a *Tractatus* 4.002, i que ara Wittgenstein ha abandonat.)

Recordem que Wittgenstein vol anomenar «jocs de llenguatge» tots els processos *complets* (compostos de llenguatge i d'acció) o els processos semblants al llenguatge (IF 7bc). I també parla d'un llenguatge primitiu com d'un joc de llenguatge (7b). Ara bé, quan, en un cas extrem, el procés d'un llenguatge ben primitiu és l'única cosa que hi ha (o que es considera), de manera que ell tot sol constitueix un llenguatge sencer, complet, aleshores Wittgenstein també està disposat a dir que *el* conjunt és *el* «joc de llenguatge» (7d). Vegem, doncs, que 7d no repeteix simplement que el conjunt de llenguatge i d'activitats s'anomena «joc de llenguatge» (o «un joc de llenguatge»), sinó que diu que, quan només tenim un únic procés ben simple (llenguatge/activitats), aleshores aquest conjunt també és anomenat *el* joc de llenguatge. Per tant —i això és molt important—, si féssim un ús ben pedagògic del terme, afavoriríem que l'expressió «jocs de llenguatge» designés processos extremament simplificats, com ara els que es donen en l'aprenentatge dels infants o els que construeix artificialment Wittgenstein quan vol aïllar i destacar algun aspecte de la praxi del llenguatge.

Wittgenstein recorre a aquests jocs de llenguatge tan simples justament perquè el funcionament del nostre complex llenguatge quotidià està sovint envoltat «d'una aurèola que impossibilita una visió clara» (IF 5). Per guanyar claredat —és a dir, panoramicitat— adopta, o bé construeix, llenguatges més simples, més «primitius», i els observa. Aquestes «formes primitives del llenguatge» (IF 5) —a vegades també anomenades «llenguatges primitius» o «joc de llenguatge primitiu»— no són de cap manera «incompletes» (IF 18), com si només fossin «estudis preparatoris per a una futura reglamentació del llenguatge» (IF 130). No es tracta de «parts incompletes d'un llenguatge», sinó de «sistemes complets de comunicació humana» (*The Blue and Brown Books*, BB 81). I és justament per accentuar això que Wittgenstein està disposat a considerar un únic joc de llenguatge com un «llenguatge complet» (IF 2b; 6). I és en aquest sentit que a vegades és possible de referir-se a un joc de llenguatge com a «el joc de llenguatge» o com a «llenguatge» (IF 2, 8, 18, 19).

Aquests «llenguatges més primitius» no són, doncs, «incompletes». Perquè, ¿quin seria el criteri de «completesa»? ¿Que potser és complet el nostre llenguatge? Tan estrany sembla dir que ho és com dir que no ho és. Segurament que l'únic que es pot fer aquí és reconèixer dos punts ben independents l'un de l'altre: primer, que hi ha diferents graus de complexitat; segon, que hi ha sistemes adequats per a certs objectius —és a dir, sistemes satisfactoris o complets, tant si són molt simples com molt complexos—, i sistemes que, en canvi, són inadequats, i aleshores tant és que siguin simples com complexos. Ara bé, d'això, no se'n pot pas concloure que hi hagi talls o salts *insalvables* entre aquells llenguatges més primitius i els altres més complexos. De fet, sempre podem procedir a *ampliar* un joc de llenguatge, tant si ja és complex com no. Evidentment, llavors el joc de llenguatge original sofreix una variació, que no és merament quantitativa sinó també qualitativa, ja que els conceptes del joc de llenguatge ampliat poden fer «altres coses» (i no sols «més coses») que els del llenguatge inicial. Sembla clar, doncs, que les fronteres entre aquests jocs de llenguatge no són ben precises. I és precisament per això que no es pot dir que els talls entre ells siguin radicals i insuperables.

Quan es treballa amb casos simples de jocs de llenguatge, s'està treballant amb un món certament més simple que l'habitual, però es tracta d'un recurs que, paradoxalment, ofereix perspectiva i profunditat per entendre millor els casos complexos. Els «jocs de llenguatge» com a tipus de llenguatge només «estan allà com a *objectes de comparació* que, per semblança i dissemblança, han d'il·luminar les relacions del nostre llenguatge» (IF 130). Ja es veu, doncs, que a les *Investigacions* el llenguatge ha perdut la rigidesa de «l'estructura del llenguatge» (IF 23d) pròpia del *Tractatus*. «La indicible diversitat de tots els jocs de llenguatge quotidians no ens esdevé conscient, perquè els vestits del nostre llenguatge ho igualen tot» (IF XI, p. 375; recordem l'ús d'aquesta mateixa metàfora a *Tractatus* 4.002d).

4. Conclusió

Gairebé com a resum de la breu anàlisi de «jocs de llenguatge» presentada aquí, es podria dir:

1) amb «joc de llenguatge» Wittgenstein vol subratllar que el llenguatge sempre s'ha d'examinar quan està en moviment, és a dir, quan funciona, quan s'usa; només així es pot descobrir quin paper fa realment en la nostra vida;

2) la praxi quotidiana del llenguatge és extraordinàriament complicada, perquè és formada per molts elements i molt diversos;

3) a fi d'entendre l'entrallat d'aquests processos (llenguatges) més complexos, és molt útil examinar processos de llenguatge ben simples, tant si són naturals com artificials. D'aquests usos més simples i esquemàtics («llenguatges primitius»), Wittgenstein també en diu «jocs de llenguatge».

Ara es veu més clarament que «joc de llenguatge» no designa pas —com s'ha volgut creure— una categoria constitutiva de l'estructura interna de la realitat. En aquest sentit, «joc de llenguatge» no és ni un principi classificatori únic, ni tampoc un concepte empíric o bé metafísic, sinó que és estrictament un instrument d'anàlisi. Es tracta d'un recurs, d'una tècnica, que ajuda a aconseguir l'objectiu bàsic de tota filosofia: l'aclariment conceptual. Justament la mala interpretació de «joc de llenguatge» criticada aquí és un bon exemple de la molta raó que tenia Wittgenstein quan temia ser mal interpretat i, sobretot, quan sostenia que els problemes filosòfics són fruit de desorientacions i confusions conceptuals.

Segons Wittgenstein és ben clar que només a base de comparació i contrast ens podem obrir camí en el mar immens de la comprensió de les nostres expressions. Perquè encara que sigui veritat que el llenguatge sempre està en funcionament, en joc, no és veritat, en canvi, que es pugui trobar un sol funcionament, un sol significat, un sol concepte, un sol principi classificatori, un sol joc de llenguatge que pugui ser *el* que ens ajudi a entendre tots els altres. Encara que tot el llenguatge sigui joc de llenguatge, no hi ha cap joc de llenguatge que expliqui tot el llenguatge. En la praxi del llenguatge no hi ha figures, models, conceptes, usos o situacions privilegiats. Cadascun d'ells s'ha de presentar i ha de demostrar —és a dir, mostrar—, cada vegada, la seva significació —és a dir, el paper que realment juga.